

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN
VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

7.2023

научно-теоретический, методический журнал
Издаётся с 2001 года

Urganch – 2023

oliy ta'lim tizimida yangi bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarida o'qitiladigan fanlar tarkib va mazmunini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Xulosa. Oliy o'quv yurtlarida yuqori darajali sportchilarni tayyorlash bilan birga, ko'proq ommaviy sport sog'lomlashtirish ishlariga e'tiborni qaratish, kishilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, oilaviy musobaqalarni muntazam o'tkazish, jismoniy tarbiya darslarining mazmunli va sifatli o'tkazilishini ta'minlash yoshlarni sog'lom va barkamol inson hamda ilg'or bilimli mutaxassislar bo'lib yetishishiga asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январь ПФ-5924-сонли “Ўзбекистон Республикасида jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtiriш va ommallashtiriш chora-tadbirlari tўg'ri-sida”gi farmoni.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрь ПФ-6099-сонли “Соғлом турмуш тарзини кенг татбиқ этиш ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 ноябрь ПҚ-4877-сонли “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

4. Юсупбаева А.С. Совершенство педагогических механизмов формирования здорового образа жизни в дошкольном образовании на основе физического воспитания «Мактаб ва ҳаёт» илмий-методик журнал, 3-сон, 2020 йил, с. 34.

5. Yusupbaeva A.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishida harakatli o'yinlarni tashkil etish usullari. «Xalq ta'limi», 5-сон, 2021, 115-bet.

Raximov Atanazar (O'zbekiston Milliy universiteti professori, p.f.d., Chirchiq davlat Pedagogika universiteti tabiiy fanlar fakulteti dekani; atanazarkarimov@gmail.com),

Mirzaeva Nodira (Guliston davlat universiteti doktoranti, p.f.f.d., v.b. dotsent; nodirabegim.2018@mail.ru),

Bekchanova Nilufar Boltaboyevna (Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti; bekchanova.nilufar88@gmail.com)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TABIATSHUNOSLIK G'OYALARI VA TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH METODOLOGIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatshunoslik g'oyalari va tushunchalarini shakllantirish metodologiyasi haqida so'z boradi. Tabiatshunoslikka oid bilimlar va tushunchalar yordamida kichik yoshdagi o'quvchilar o'rganilayotgan narsa va hodisalarning mohiyatiga kirib borish usullari tavsiflanadi.

Аннотация. В данной статье говорится о методике формирования представлений и понятий о науке у младших школьников. С помощью знаний и понятий, относящихся к естествознанию, описываются способы проникновения в суть изучаемых вещей и явлений.

Annotation. This article talks about the methodology for the formation of ideas and concepts about science among younger students. With the help of knowledge and concepts related to natural science, ways of penetrating the essence of the studied things and phenomena are described.

Kalit so'zlar: metodika, biologik obyekt, tabiatshunoslik, kichik maktab o'quvchilari, sabab-oqibat munosabatlari, psixologik shakllanish.

Ключевые слова: методика, биологический объект, естествознание, младшие школьники, причинно-следственные связи, психологическое образование.

Key words: methodology, biological object, natural science, junior schoolchildren, cause-and-effect relationships, psychological education.

Kirish. Tabiatshunoslik tushunchalarining shakllanishi uzoq jarayondir. U kamdan kam hollarda bitta darsda tugaydi, chunki talabalar kurs va mavzuning turli joylarida bir xil obyektlar bilan uchrashishda davom etadilar. Tushunchaning kengayishi va chuqurlashishi tufayli uning bosqichma-bosqich rivojlanishi kuzatiladi.

Tushunchani o'rganilgan deb hisoblash mumkin, agar o'quvchi:

– uning ta'rifi va mazmunini, ya'ni, tushunchaning muhim belgilarini, belgilari o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatni bilsa;

– o'rganilayotgan biologik obyekt yoki hodisa haqida obrazli tasavvurga ega bo'lishi;

– konsepsiyani ta'lim muammolarini hal qilishda mustaqil ravishda qo'llay olsa.

Tabiatshunoslik tushunchalari o'rtasida aloqalar o'rnatiladi, ularni umumlashtirish amalga oshiriladi. Asosiy narsani bunday izchil tanlash (o'quv materialini umumlashtirish) tabiatshunoslik bilimlarining o'zagini, ya'ni ularsiz o'quv predmeti mazmunini ongli ravishda o'zlashtirib bo'lmaydigan tushunchalarni aniqlashga yordam beradi. O'quv materialini umumlashtirish doimiy ravishda o'sib borayotgan ilmiy ma'lumotlar oqimini qayta ishlash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi [1].

Asosiy qism. Boshlang'ich maktabda o'quv jarayoni, asosan, elementar tushunchalarni shakllantirish bilan yakunlanadi. Ular tevarak-atrofdagi olam haqidagi o'quv materialini bilishning ma'lum darajasini aks ettiradi, o'rganilayotgan narsa va hodisalarning muhim belgilarini umumlashtiradi. Bu tushunchalar yordamida kichik yoshdagi o'quvchilar o'rganilayotgan narsa va hodisalarning mohiyatiga kirib boradilar, bu tushunchalar atamalar bilan ifodalanadi, ta'riflarga ega bo'ladi, mazmuni esa ma'lum tushuntirish va tavsif usullari bilan ochiladi.

Metodika nazariyasida ham, o'qitish amaliyotida ham tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish muammosi eng murakkab va dolzarb masalalardan biridir. Shu bilan birga, bu metodologiyaning muhim masalasini – mazmun va uslub o'rtasidagi munosabatni hal qilish imkonini beradi.

Sabab-oqibat munosabatlari tabiiy obyektlar va hodisalar o'rtasidagi sabab munosabatlarini ifodalaydi. Bu hodisalarning umumbashariy aloqa shakllaridan biridir. Sabab-oqibat munosabatlarining muhim xususiyati vaqtinchalik ketma-ketlikdir. Har bir tabiiy jarayon vaqt o'tishi bilan sababdan ta'sirga qadar davom etadi. Sabab – o'zaro ta'sir jarayoni, ta'sir – uning yakuniy natijasi (yangi holat, xususiyat, aloqa va boshqalar).

Odatda, natija bir emas, balki bir vaqtning o'zida ta'sir qiluvchi ko'plab sabablar tufayli yuzaga keladi. Sabab-natija munosabatlarini tahlil qilganda, kichikroq o'quvchi uchun oqibatdan sababga ko'ra, sababdan ta'sirga bog'lanish osonroqdir. Bir xil bilim darajasiga ega bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun: “Agar o'simlik sug'orilmasa, nima bo'ladi?” degan savolga javob berish “Nega o'simlik qurib qoldi?” degan savoldan ko'ra osonroqdir.

Sabab-oqibat munosabatlarini ochish chuqurligi boshlang'ich fan ta'limining nazariy darajasini belgilaydi.

Bolalarga o'rgatish kerak:

- har qanday hodisa sabab va oqibatlarni (bu sabablarning natijasi) o'z ichiga olishini bilish;
- bir qator sabablarga ko'ra mumkin bo'lgan natija (oqibat)ni “oldindan ko'rish”;
- ma'lum bir natijaga olib kelgan mumkin bo'lgan sabablarni gipotetik darajada tiklash;
- nafaqat individual sabab-oqibat munosabatlari bilan ishlaydi, balki sabablarning butun doirasini o'rnatadi, munosabatlarning ko'p qirraliligini ko'rsatadi;
- sabab-oqibat munosabatlarini diagramma shaklida tuzish.

Sabab-oqibat munosabatlari bilan bir qatorda, kichik yoshdagi o'quvchilar obyektlar va hodisalar (tushunchalar) o'rtasidagi boshqa munosabatlarni aniqlashni o'rganishlari kerak: yonma-yon joylashtirish, ketma-ketlik, qarama-qarshilik, tarkibiy-funksional munosabatlarning mavjudligi, qism, butun va boshqalar.

Qonuniyatlar tabiiy obyektlar va hodisalar o'rtasidagi eng muhim, takrorlanadigan va nisbatan barqaror aloqalar va munosabatlarni ifodalaydi. Ular turli xil o'zaro ta'sirlardan kelib chiqadigan omillar va hodisalarning keng doirasini tushuntirishga xizmat qiladi [2].

Qonuniyatlarni bilish empirik faktlardan nazariyani shakllantirishga o'tish davriga to'g'ri keladi. Har qanday qonuniyatning amalga oshirilishi obyektiv omillarning kombinatsiyasi bilan belgilanadi, ammo u sezilarli darajada uning namoyon bo'lishiga yordam beradigan yoki to'sqinlik qiladigan tegishli shart-sharoitlarning mavjudligiga bog'liq.

Muayyan qonuniyatni amalga oshirish uchun qulay shart-sharoit yaratish muntazamlikdan kelib chiqadigan oqibatlarining mumkin bo'lgan doiradan reallik doirasiga o'tishini ta'minlaydi. Tabiiy olamning barcha obyektlari va hodisalarini uch toifaga bo'lish mumkin – obyektlar (fazoviy va vaqtinchalik tuzilishga ega bo'lgan obyektlar), xususiyatlar (obyektning tuzilishiga tegishli xususiyatlar, belgilar) va munosabatlar (obyektlarning aloqasi).

Shunga ko'ra, qonuniyatlarining uch turi ajratiladi:

- tabiiy jismlar va ularning xossalari sifat jihatidan saqlanishini ifodalovchi jismlarning saqlanish qonuniyatlari (massa, energiya, hujayralar va boshqalarning saqlanish qonunlari);
- obyektlarda sifat jihatidan o'zgarmagan holda tabiiy dunyoda harakatni ifodalovchi jarayonlarning takrorlanuvchanlik qonuniyatlari (Yerning Quyosh atrofida harakati, kun va tunning o'zgarishi va boshqalar);

– tabiiy obyektlarning sifat jihatidan rivojlanishini ifodalovchi obyektlar xususiyatlarining o'zgarishi qonuniyatlari (ekotizimdagi muvozanat qonunlari, moddalarning aylanishi va boshqalar).

O'quvchilarlar tabiatshunoslik qonunlarini o'rganayotganda, bog'lanishlarning harakatchanligi, ya'ni, ham to'g'ridan to'g'ri, ham teskari aloqalarni o'rnatish qobiliyati ustida ishlash juda muhimdir. Shu bilan birga, o'quvchilarga hodisalarni tushuntirish uchun qonuniyatlarning haqidagi bilimlarni qo'llashni o'rgatish kerak. Shu shartdagina o'quvchilar bilimi samarali xarakter kasb etadi [3].

Uslubiy bilimlar – bilish usullari, o'quv faoliyatini tashkil etish qoidalari, me'yorlari va tamoyillari haqidagi bilimlar.

Uslubiy bilim, ko'nikmalarni shakllantirish asosida yotadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- fan malakalarini bajarish usullari haqida aniq bilim;
- umumiy ta'lim malakalarini bajarish usullari haqida bilim;
- fikrlashning mantiqiy usullari haqida mantiqiy bilim;
- sinfda kommunikativ faoliyat usullari haqida bilim.

Xulosalar. Shunday qilib, o'rganish jarayonida olingan tabiatshunoslik bilimlari ularning mohiyatiga turlicha chuqur kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bu chuqurlik ushbu hodisalar sohasi bo'yicha erishilgan bilim darajasiga va o'rganish maqsadlariga, o'quvchilarning individual xususiyatlariga – ular allaqachon ega bo'lgan bilimlar zaxirasiga, ularning aqliy rivojlanish darajasiga, olingan bilimlarning yetarliligi-giga bog'liq.

O'quv jarayonida o'zlashtirilgan tabiatshunoslik bilimlari tizimli bo'lishi, o'rganilayotgan sohadagi asosiy narsani qamrab olishi, o'zaro bog'liqligi, ma'lum bir mantiqiy tuzilishga ega bo'lishi va ma'lum bir ketma-ketlikda o'zlashtirilishi kerak. Tabiatshunoslik bilimlarini tizimlashtirish deduktiv-induktiv usulda amalga oshirilishi kerak: faktlar va kuzatishlardan empirik bog'liqliklar orqali umumiy qonuniyatlarga.

Idrokliklik, bilimlarning mazmunliligi, ularning o'ziga xos mazmuni bilan to'yinganligi, o'quvchilarning nafaqat nomlash va tavsiflash, balki o'rganilayotgan faktlarni tushuntirish, ularning o'zaro aloqasi va munosabatlarini ko'rsatish, o'zlashtirilgan qoidalarni asoslash, ulardan xulosa chiqarish – ular mazmunli bilimlarni rasmiylashtirilganlardan ajratib turadilar. Bilimlarni o'zlashtirishning asosi o'qituvchi tomonidan boshqariladigan talabalarning faol aqliy faoliyatidir. Bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlash jarayonida amalda qo'llash bilimlarni o'zlashtirish va shakllantirishda rasmiyatchilikni bartaraf etishning eng samarali vositasidir.

Boshlang'ich tabiatshunoslik ta'limi mazmunining muhim tarkibiy qismi bu ko'nikmalar – faoliyat usullari bo'lib, ular orqali o'quvchilar olingan bilimlar bilan ishlaydi, ularni o'quv muammolarini hal qilishda qo'llaydi va yangi bilimlarni oladi.

Har qanday mahorat murakkab psixologik shakllanish bo'lib, u bir qator tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri bir xil faoliyat turiga oid asosiy malakalar tizimidir. Biroq malakalar tizimining o'zi u yoki bu faoliyatni mustaqil bajarish imkoniyatini hali ta'minlamaydi. Faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish uchun inson nafaqat tegishli ko'nikmalar tizimiga, balki ma'lum bilimlar tizimiga ham ega bo'lishi kerak. Mohirlik bilan harakat qilish har doim ishni bilgan holda harakat qilishdir. Boshqacha qilib aytganda, har qanday malaka faoliyat jarayoni, uning vositalari va sharoitlari haqidagi keng bilimlar asosida shakllanadi. Bilimlar tizimi va malakalar tizimi shaxsning o'ziga yuklangan vazifalarni mustaqil ravishda hal qilishga tayyorligini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аквилева Г.Н., Клитрина З.А. Методика преподавания естествознания. Москва, “Владос”, 2001.
2. Bahromov A., Sharipov Sh., Nabiyeva M. Tabiatshunoslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik, 5-nashr, T., Cho'lpon nomidagi NMIU, 2016.
3. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi. Darslik, T., «Barkamol fayz media», 2018.

Utayev Zafar Muxtarovich (Sharof Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti) O'QUV MASHG'ULOT GURUHIDA QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILAR MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quv mashg'ulot guruhi qisqa masofaga yuguruvchilari uchun sport mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha mutaxassislar bilan o'tkazilgan anketa so'rovi natijalari va yetakchi olimlar fikr-mulohazalari o'rganilgan hamda takliflar berib o'tilgan.

MUNDARIJA

FIZIKA-MATEMATIKA

Atamuratov Alimardon Abdirimovich, Bekchanov Sardor Ergash o'g'li, Abdullayeva Zaynabxon Ganjabov qizi. Parabolik riman sirtlarida analitik funksiyalarni yaqinlashtirish.....	3
Bozorov Zavqiddin Ravshanovich, Oltiyev Azizbek Bayramovich. Kimyoda matematika elementlaridan foydalanish.....	7
Qurbanov Davron Shavkatovich, Bekchanov Munisbek Mahmudovich, Yakubov Komlijon Ruzmetovich, Karajanov Smagul Jangaberganovich. α -Al ₂ O ₃ Qoplamasi yordamida CdTe/SE yupqa qatlamli quyosh elementlarining samaradorligini oshirish.....	11

FALSAFA

Karimova Ra'no Malikovna. Mustaqillik falsafasi – yangi O'zbekiston fenomenini rivojlantirishning g'oyaviy-mafkuraviy asosi.....	15
Dehqonova Muattar Ilhomovna. Dunyoni kasbiy o'ziga xos tarzda anglash g'oyasining yaratilish tarixi.....	16
Yaxyaeva Sojida Abdurahimovna. Yoshlarda estetik madaniyat rivojlanishining falsafiy masalalari.....	19
Mamatqulov Rustam Ubaydullayevich. Manfaatlar tizimi va uni tashkil etuvchi elementlar.....	23
Jurayeva Gulshanoy Turdiyevna. Jadid ta'lim falsafasining milliy mafkura va milliy ta'lim taraqqiyotidagi o'rni.....	25
Xudjaqulova Feruza Raxmatovna. Mafkuraviy ong ijtimoiy ong tizimi sifatida.....	28

TILSHUNOSLIK

Nasirov Davranbek Palvannazirovich. Zamonaviy tilshunoslikda variabellik, variativlik hamda variantlilik muammosi.....	31
Oripova Kamolaxon Erkinjon qizi. Turli tizimli tillardagi antonimlarning semantik tahlili.....	34
Saliyeva Shaxlo Saydaliyevna. Turli tizimli tillarda okkazonalistik birikmalarining o'ziga xos xususiyatlari.....	36
Botirova Adiba Erkinovna. Lingvistik hamda qomusiy lug'atlar tuzishda muloqot uchun faol mustaqil so'z turlaridan foydalanish.....	38
Yuldasheva Dilorom Aliyevna. Morfologiyaning kognitivligi xususida ba'zi mulohazalar.....	40
Normatov Azamatbek Abduxalilovich. Sifat intensivligi darajalarining nutq ifodalanishiga ta'siri.....	43

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ro'ziboyev Bobir Mirzaqulovich. Ma'naviy-axloqiy mavzudagi hikoyalarda yozuvchi mahorati masalasi.....	46
Axrorova Mahina Avazovna. Adabiy an'analar adabiyotshunoslikda madaniy-ijodiy dialog shakli sifatida.....	49
Kurbanova Saida. Shukrullo ijodining o'rganilishi.....	53

PEDAGOGIKA

Ergasheva Malohat Tursunovna. O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda xxi asr kompetensiyalarining roli.....	57
Alimov Elyor Kuriyaz o'g'li. Tarix fanini o'qitishda integrativ yondashuvning mohiyati.....	59
Masadiqova Zulfiyaxon Hamdamovna. Chet tili o'rganishda axborot resurslarining ahamiyati.....	62
Xolyigitova Baxor Kimsanboyevna. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini badiiy adabiyotlar asosida shakllantirishning samarali usullari.....	64
Umarov Komil Majitovich. O'smir voleybolchilarning mashg'ulot jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish samaradorligi.....	66
Turanova Iroda Egamberdi qizi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturi talablariga tayyorlashning xususiyatlari.....	72
Yusupbaeva Amangul Sapparboyevna. Yosh avlodni tarbiyalashda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish xususida.....	75
Raximov Atanazar, Mirzaeva Nodira, Bekchanova Nilufar Boltaboyevna. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatshunoslik g'oyalari va tushunchalarini shakllantirish metodologiyasi.....	77
Utayev Zafar Muxtarovich. O'quv mashg'ulot guruhida qisqa masofaga yuguruvchilar mashg'ulotlarini tashkil etish usullari.....	79
Otamurodova Shamsu Qamar Otamurodovna. Ta'lim diversifikatsiyasi ijtimoiy zarurat sifatida.....	83
Xalillayev O'ktam Sobirjon o'g'li. Jismoniy tarbiya darslarini o'qitishda innovatsion texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanishni anketalashtirish yordamida tahlil qilish.....	85
Niyozmatov Anvar. O'zbek xalq o'yinlari asosida o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalashning pedagogik-psixologik omillari.....	88